

„Ridicarea satului“ prin el însuși

Ideologii și practici

în interbelicul românesc

în Sanda Golopenția, coord,
Scoala Sociologica de la
București, Secolul 21, 1-6, 2012

Întrebările

România a cunoscut, în anii '30 ai secolului trecut, o mișcare socială de proporții, orientată spre „ridicarea satului“. Preocuparea a fost o reacție nu numai la sărăcie ci, mai ales, la decalaje. În structurarea percepției publice au contat decalajele dintre România și alte țări europene (Chesnais, 1986: 543-544; Murgescu, 2010:214-221), dintre sat și oraș (INS, 2006: 200) și cele între regiunile istorice. Mișcarea „ridicării satelor“, cu sensul de *ieșire din sărăcie prin modernizare*, nu este specifică perioadei interbelice. Precedentul notabil a fost haretismul (Haret, 2009: 196-413). Una dintre cele mai clare definiții ale scopului mișcării de

---

În forme și etape diferite, unele dintre ideile acestui articol au beneficiat de sugestiile venite din partea doamnei Sanda Golopenția și a domnului Zoltán Rostás. Desigur, responsabilitatea pentru textul scris îmi aparține în întregime. Prin amabilitatea doamnei Golopenția am avut acces și la Introducerea care deschide cel de-al treilea volum al *Rapsodiei Epistolare*, nepublicat la data la care am încheiat articolul meu. Zoltán Rostás mi-a deschis cu generozitate fascinantă lui bibliotecă personală pe Școala Gusti. Le mulțumesc amândurora.

ridicare culturală a satelor este formulată în deciziunea privind organizarea cercurilor culturale semnată la 21 februarie 1902 de către Spiru Haret ca ministru al *instrucțiunii*. Aceste cercuri erau prima instituție microregională care reunea, în Vechiul Regat, învățători și preoți din grupări de câte *cel mult nouă școale*. Dincolo de obiectivul lor didactic ele vizau „Ridicarea stării morale a sătenilor, prin cultivarea în ei a sentimentelor frumoase, și a celei materiale, prin îmbogățirea minții lor cu cunoștințe practice.” (Haret, 2009: 139). Mai târziu, în formulare Dimitrie Gusti, obiectivul ridicării satului, va avea nu doi ci patru termeni, respectiv *sănătate, muncă, minte, suflet* drept domenii de ridicare a satelor. Corespondența Haret-Gusti, în materie de obiective, este evidentă însă. Diferite erau numai mijloacele. Reforma socială, cale esențială pentru ridicarea satului, este concepută de Gusti, odată cu înființarea Asociației pentru Studiu și Reformă Socială în 1918, ca fiind posibilă numai prin fundamentare pe cunoaștere, pe cercetare socială (D. Gusti, 1970: 61-62).

În cele ce urmează ne vom referi în special la acțiunile desfășurate de echipele studentești, în cadrul Fundației Culturale Regale «Principele Carol», începând cu anul 1934 până în 1937/1938. A fost o perioadă experimentală, de căutare a soluțiilor de organizare și intervenție socială. Mișcarea intră în fază de instituționalizare la nivel național odată cu promulgarea de către Carol al II-lea a *Legii Serviciului Social*, în octombrie 1938. Noua etapă durează exact un an de zile pentru că în octombrie 1939 legea este suprimată. Lipsa de resurse financiare, semnele evidente ale noii conflagrații mondiale (Argetoianu & Neagoe, 2003:175, 187-188, H. H. Stahl, 1981: 394-395; Rostás, 2000:100) și *infiltrațiuni gardiste* (Carol al II-lea, 2003: 241) și comuniste¹ au fost principalele motive invocate pentru suspendare.

---

1. Suportul documentar al afirmației este dat de o frază din scrisoarea lui Anton Golopenția către Philip Mosely, din 1946 : „Gusti a căzut în dizgrația fostului Rege Carol II în oct[ombrie] 1939, pentru că sfetnicilor regali („Camarila“) le displăcea radicalismul de dreapta și stânga din echipele studentești” (A. Golopenția și Golopenția, 2001: 358)

În pofida faptului că descrierea activităților, evenimentelor și actorilor implicați în procesul menționat este amplu elaborată (Neamțu, 1939; H. H. Stahl, 1939; 1981: 4; Rostás, 2000; A. Golopenția, Golopenția, S., 2002; Rostás, 2005), înțelegerea mișcării echipelor regale studențești din 1934-1938 și tentativa de instituționalizare a acesteia rămân marcate prin multiple semne de întrebare.

Dintre acestea reținem pe cele care sunt centrate asupra dimensiunii participative a ridicării satului: a) ce anume a făcut posibilă această mișcare în care voluntariatul a avut un rol esențial; b) care a fost raportul dintre ideologie și practici în cadrul mișcării; c) de ce instituționalizarea ei a fost una problematică.

Împliniri și, deopotrivă eșecuri ale Școlii Gusti în interbelic au fost puternic legate de cadrul instituțional al activităților desfășurate. Intervenția socială la sate a fost asociată cu finanțarea și organizarea prin instituții ale regalității din timpul lui Carol al II-lea – Fundația Culturală Regală „Principele Carol” și Legea Serviciului Social. Este suficient să parcurgi pagini din *Curierul echipelor studențești* și din *Curierul Serviciului Social*, publicații ale Fundației, pentru a realiza că munca de ridicare culturală a satelor inițiată de Gusti prin echipele sale era puternic asociată carlismului în spațiul public.

Chiar înainte de tentativa de instituționalizare a muncii la sate în stil cazon, prin legea Serviciului Social, tonul pro-carlist al *Curierului Echipelor Studențești* era evident. Un scurt pasaj din editorialul publicat în această revistă, cu ocazia marcării Congresului Căminelor Culturale din iunie 1937, este suficient pentru a percepe încărcătura ideologică a publicației:

„... manifestații ca cea de la 7 Iunie dovedesc, lămurit, tuturora că satele au îmbrățișșat cu iubire marea inițiativă a Regelui și s-au adunat harnice în Căminele Culturale. Echipele Studențești, ca mijloc de acțiune și educație și Căminele Culturale ca organe de conducere obștească, a sătenilor, ivite din gândul înțelept și îndrăsneț al M.S. Regelui Carol II și realizate prin activitatea d-lui Prof. D. Gusti, Directorul General al Fundației Regale „Principele Carol”, sunt alcătuirile noi și puternice

prin cari se înfăptuiește azi idealul ridicării culturale a satelor românești“.²

Acest model de interpretare a mișcării echipelor studențești, cu regele ca mare inițiator și Gusti ca executant, se regăsește și la gustiști de marcă, fie frecvent (Neamțu, 1939), fie rar (H. H. Stahl, 1939). (Modelul respectiv nu apare aproape deloc la Anton Golopenția, orientat în mai mare măsură, după doctoratul său în Germania, spre modificări radicale în metodologia gustiană de cercetare.) Pornind de la astfel de premise au apărut linii de interpretare asupra mișcării sociale gustiene de după 1934 ca fiind o „aparentă susținere a dezvoltării comunitare“ (Momoc, 2012:314). În context gustiști angajați în Fundație, precum H.H. Stahl, sunt considerați ca fiind, după 1934 „în slujba Monarhiei sociale a lui Carol al II-lea“. Gruparea H.H. Stahl, A. Golopenția și O. Neamțu este percepută ca „echipă de PR și comunicare sub conducerea profesorului Gusti“, cu misiunea de „reconstrucție a României sub conducerea monarhului Carol al II-lea“ (Momoc, 2012: 314-315).

Au avut cei patru sociologi raportări identice la Carol al II-lea? Au fost Stahl și Golopenția „în slujba“ lui Carol al II-lea sau în slujba satului, încercând să folosească resursele financiare și instituționale ale regalității? A fost acțiunea echipelor regale studențești un tip de dezvoltare comunitară în fapt sau numai aparent? La întrebări de acest gen nu se poate răspunde numai prin raportare la textele din cele două *Curieri* ale Fundației. Este nevoie să revenim la ceea ce au făcut efectiv în sate echipele

---

2. Curierul, „Post festa“ în *Curierul echipelor studențești*, anul III, no.3, 20 iunie 1937, p.1. Întreaga pagină de revistă din care am extras citatul este supraîncărcată cu formulări de proslăvire a lui Carol II: „Îmbrăcat în haine albe și strălucitoare, cu pas măsurat, cu pas maiestuos, Suveranul urcă la locul din fața mulțimii, în nesfârșite urale ...“; doi țărani, unul din Șanț-Năsăud iar celălalt din Cristești-Iași „aduc prinosul dragostei nețărmurite a sătenilor pentru Tron și dinastie“ (Insp. Pr. Grigore N. Popescu „Congresul Căminelor Fundației Noastre“, *Curierul echipelor studențești*, anul III, no.3, 20 iunie 1937, p.1.). Greu de deosebit stilul acesta de cel care va fi folosit câteva decenii mai târziu la *Scânteia* pentru a descrie „entuziasmul“ maselor față de Conducător la Congresele PCR!

studentești și la textele de specialitate care au fost elaborate de gustiști. În plus contează și modul în care au perceput lucrurile martori din epocă, fie participanți la mișcarea socială în discuție (Rostás, 2009), fie implicați în contextul desfășurării ei. Literatura memorialistică a unora dintre liderii școlii (H. H. Stahl, 1981; Rostás, 2000) sau scrisorile circulante între ei (A. Golopenția, 1999, 2012) pot fi, de asemenea, relevante. Sperăm ca prin recontextualizare să înțelegem mai exact raportul dintre ideologie și practică pentru diferiți actori ai mișcării sociale susținute prin echipele studentești sau ale Serviciului Social. Fundamentală, însă, este reconstituirea modelului de dezvoltare comunitară generat de Fundația Culturală Regală în perioada experimentală 1934-1937/1938.

Modelul experimental de dezvoltare comunitară

Repere americane. În anii '30 nu se putea vorbi, pe plan mondial, de o structurare clară a unor modele de dezvoltare locală sau de ieșire din sărăcie prin auto-organizare, prin stimularea participării locale în forme instituționalizate. Era modelul promovat la Chicago de Jane Addams prin lucrătoarele sociale de la Hull House, începând cu 1889. Modelul este menționat de Stahl în evaluarea pe care o făcea muncii echipelor studentești din 1934 (H. H. Stahl, 1939: 95). Tot Stahl remarca, însă, faptul că țintele erau diferite. În America populația vizată erau imigranții săraci, neintegrați în societatea americană iar „nouă nu ni se pune problema ridicării unor grupe răzlețe, ci problema ridicării vieții tuturor satelor românești. Problema ridicării culturale este la noi o problemă de viață și de moarte pentru statul întreg.” (H. H. Stahl, 1939:96). Contextele în care se structurau cele două mișcări sociale, cea americană de la sfârșit de secol XIX și cea românească din perioada interbelică erau similare, marcate prin schimbări sociale majore. Or, acestea sunt recunoscute ca fiind favorabile emergenței practicilor de tip comunitar (Weil și Reisch, 2005:11).

„Un sat se ridică prin el însuși”. După multe campanii de cercetare monografică sau de acțiune socială în echipă, H.H. Stahl mărturisea, în ianuarie 1937, în *Curierul Echipelor*, că satul nu

poate fi ridicat decât „prin el însuși“. Desigur, ideea nu era nouă în Școala Gusti. Principiul era formulat de către Gusti încă din 1918 ca cerință de tip democratic: „participarea efectivă a fiecărui cetățean la viața publică“ este condiție esențială pentru „consolidarea și progresul unui stat democratic“ altfel spus „puterea vine de jos oricât lumina ar veni de sus“ (D. Gusti, 1970: 62). Reafirmarea lui de către Stahl are semnificația unei confirmări și a unei particularizări pe bază de experiență colectivă de intervenție socială, cu specificarea unor reguli precise de acțiune. Cei veniți din afara satului, echipe sau persoane izolate, specialiști sau nespecialiști, nu pot fi decât *facilitatori*, cum am spune în limbajul de azi al *dezvoltării comunitare*:

„Am ajuns, după atâta amar de vreme, să șim ce vrem, să cunoaștem problemele satului și mijloacele ridicării lui culturale. Avem un program pe care, cu bună dreptate, îl credem rodnic. Acest program este următorul: un sat se ridică prin el însuși; o echipă, o tabără, un tehnician izolat, nu pot să facă nimic, dar absolut nimic, dacă nu reușesc să scoată din amortire satul el însuși. Noi nu suntem altceva decât o *echipă de șoc*, noi dăm numai o pornire, un prim pas, o trezire. Satul, el însuși, trebuie apoi, să urmeze la munca permanent (H. H. Stahl, 1939: 192).“

Și, în același context, mai erau specificate încă alte trei precondiții ale reușitei în ridicarea satului, în afara *participării localnicilor* și a abilităților lor de autosuținere. Era nevoie, spunea sociologul, ca pornirea „să fie făcută dintr-o dată și cu aceeași putere, pe tărâmul sănătății, muncii, minții și al sufletului“ (H. H. Stahl, 1939:193). Altfel spus, schimbările pentru ieșire din sărăcie sau pentru dezvoltare să fie făcute *integrat*, pe multiple dimensiuni. În plus, e nevoie de concentrare, *continuitate* „an de an într-un loc“ pentru a ajunge la rezultate. și, în fine, dacă munca socială este „bine orânduită“ ea trebuie să ajungă a fi „*contagioasă*“, să aibă efecte la nivel de regiune.

Căminul cultural. Formula concretă de organizare care să ducă la împlinirea acestor principii este cea a *căminului cultural*. Evident, nu este vorba de clădirea publică locală ci de o instituție socială. În caracterizarea sugestivă a lui Stahl, după primul an de

lucru la Fundația Culturală Principele Carol, „Căminul Cultural înseamnă unirea *laolaltă* a tuturor *oamenilor de bine* dintr-un sat, pentru ca acolo să se poată *înjgheba începuturile* unei *ridicări continue* a satului întreg“ (H. H. Stahl, 1939: 107. sublinierile mele, DS). Altfel spus, căminul cultural este o formă de solidaritate socială între oamenii cu spirit comunitar, orientați spre schimbarea voluntară, în bine, de durată, a propriei comunități. Dacă lângă această definiție și interpretarea ei adaugi formularea, de relativ largă circulație, „dezvoltarea comunitară este schimbarea voluntară în, prin și pentru comunitate“ (D. Sandu, 2005: 26) atunci constăți că ceea ce avea în vedere Stahl, în bună, tradiție Dimitrie Gusti, nu era altceva decât o referire la ceea ce mai târziu se va numi „actor colectiv de dezvoltare comunitară“. Este extrem de important, în linia obiectivelor acestui articol, să notăm că de căminul cultural sunt explicit legate – pentru acțiunile Fundației Regale Principele Carol, dar și ulterior prin Serviciul Social – ideile de voluntariat, solidaritate socială și dezvoltare endogenă (*empowerment*, cum se va spune mai târziu pentru dezvoltarea locală prin forțe proprii). Concepția oficială legată de dezvoltarea comunitară se va schimba în România între 1934-1938 și 1939-1989, prin trecerea de la echipele studențești la cele ale Serviciului Social. Nucleul concepției, însă, legat de căminul cultural, în sensul anterior definit, va rămâne stabil. Stabilitatea în înțelegerea rostului social al căminului cultural decurge și din modul în care instituția respectivă este inclusă și definită prin articolul 10 din Legea Serviciului Social: „Căminul Cultural este o unitate de lucru, alcătuită și condusă de localnici, săteni, intelectuali și fii ai satului plecați din sat. El este organul de execuție al Serviciului Social. Scopul Căminului Cultural este de a ajuta, întări și adânci acțiunea Bisericeii, a Școlii și a autorităților de Stat. El va coordona și unifica toate activitățile desfășurate în sat de organele de Stat și sociale, prin dezvoltarea armonică ....“ („Lege pentru înființarea Serviciului Social,“ 1938). Satul pe care îl reprezintă Căminul Cultural este conceput ca unitate socio-teritorială dar și ca rețea prin includerea fiilor satului între posibii membri ai acestei instituții.

„Echipele studențești au construit cămine experimentale, în care s-a încercat, și în bună parte s-a reușit, să se creeze un program de muncă și o tehnică de aplicare a acestui program, care să poată fi după aceea primit de toate Căminele din țară“ (H. H. Stahl, 1939: 108).³ Acțiunea de intervenție la sate a însemnat, în faza ei experimentală a echipelor studențești și edificarea efectivă a unor cămine care să găzduiască dispensare, biblioteci, muzee, săli de adunare etc. Importanța clădirii ca atare era percepută, la trei ani de la începerea lucrului cu echipele studențești, ca fiind covârșitoare: „Am convingerea că în satul în care Echipa nu a construit un Cămin Cultural, s-a muncit aproape zadarnic... Numai de dragul unui local de Cămin, satul se va simți îndemnat să aibe și Cămin“ (H. H. Stahl, 1939: 175). Este atât de important rolul căminului cultural în experimentul Fundației Culturale Regale Principele Carol – pentru perioada 1934-1938 și, ulterior, în cadrul Serviciului Social – încât Gusti vorbește explicit despre „mișcarea căminelor culturale“ (Gusti, 1939: 4). Rosturile căminului cultural apăreau și mai clar în relatarea unui discurs ținut de Dimitrie Gusti în ianuarie 1939 cu ocazia ședinței comune a Asociației Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român (ASTRA) și Serviciului Social. Căminul cultural, susținea Gusti, trebuie să promoveze *cultura integrală, activă și descentralizată* (Dima, 1939: 4). Integralismul vizează considerarea simultană a sănătății, muncii și aspectelor educativ-spirituale.

Imediat după primul an de teren, în *Experiența echipelor regale studențești*, era conștientizat deja faptul că deși abordarea integratoare a culturii este importantă, satele nu pot fi câștigate pentru noul model de schimbare decât dacă se acordă prioritate

---

3. Caracterizările căminului cultural sunt preluate din *Pentru Sat* (1939) dar studiul de referință din volum era publicat de către Stahl imediat după primul an de teren în cadrul echipelor studențești sub titlul „Experiența echipelor regale studențești“ (H. Stahl, 1935). În procesul de elaborare a modelului de intervenție socială practicat de echipele regale, studiul lui Stahl din 1935 marchează prima sinteză majoră. Raportat la o serie mai lungă de studii referitoare la metodologiile de dezvoltare locală participativă sau dezvoltare comunitară, studiul poate fi considerat ca *lucrare fondatoare în teoria și metodologia românească a dezvoltării comunitare*.

acțiunilor sanitare și economice: „o primă concluzie ce se poate desprinde este aceea că cele mai frumoase rezultate s-au obținut de acele echipe care au avut la îndemână tehnicieni buni în domeniul sănătății și al muncilor în gospodărie“ (H. H. Stahl, 1939:100).

Dialogul. Metoda de lucru efectiv pentru ridicarea satului este bazată, în concepția gustiană, dar mai ales în expresia ei stahlistă, pe dialog ca mijloc de învățare și de câștigare a încrederii comunității. Dintre toți gustiștii, Henri Stahl este cel care a stat cel mai mult la sat, fie pentru cercetare, fie pentru coordonarea echipelor studențești. Anton Golopenția a lipsit din țară, fiind plecat pentru doctorat în Germania, în perioada octombrie 1933-octombrie 1936. În consecință nu a putut fi prezent efectiv pe teren, în primii trei ani de lucru cu echipele studențești, deși colaborarea și comunicarea cu Gusti și gustiști a fost intensă pe toată perioada (S. Golopenția, 2002). O participare activă în organizarea echipelor studențești a avut Octavian Neamțu – inspector general la Fundație între 1934-1938, redactor la *Curierul Echipelor Studențești* între 1934-1938 și, ulterior, între 1938-1939, secretar general la Serviciul Social. Sintezele de cunoaștere socială sau de metodologie a acțiunilor comunitare nu apar, însă, în operele sale. Gusti ca director al Fundației a fost implicat din plin în politica și fundamentarea teoretică generală a experimentului social al mișcării căminelor culturale. În perioada cercetărilor monografice, 1925-1930, a participat din plin la experiențele de teren. Participarea sa se reduce ulterior, în etapa echipelor studențești, dat fiind multiplele implicări instituționale pe care le avea. Oricum, este semnificativ, în context, ca niciuna dintre lucrările științifice ale lui Dimitrie Gusti nu are o secțiune majoră de sociologie empirică, de folosire directă a datelor specificate la nivel de caz de studiu.

Or, dezvoltarea comunitară, în afara unor principii generale de acțiune presupune și reguli efective de bună practică. Cel care a participat cel mai mult la experiment și a formulat periodic lecții învățate pe acest temei, nu speculativ, a fost Stahl. Dacă vrei să obții participarea localnicilor, la rezolvarea propriilor probleme și să le câștigi încrederea, susține sociologul, începutul este dialogul cu ei, plasarea în postura de om care nu predă lecții, ci învață:

„Satul este un câmp de muncă. Dar satul este și *un loc de învățatură*. Cu urechi cari știu să audă, să ascultăm satul. Lăsați șanțurile, gropile de nutreț, consultațiile, școlile și ascultați. Satul de obicei este mut. Dar dacă știi să-l asculți, *vorbește*. Și el cere, așa cum știe, *să nu îl trădezi*“ (H. H. Stahl, 1939: 157-158, sublinierile mele DS.)

Educația prin dialog de care va vorbi mai târziu, în anii '70, cu folos și succes, Paulo Freire (Freire, 1970) capătă la Stahl, în anii '30, numele de „educare îndoită“:

„Concluzia care mi se pare că se impune din aceste experiențe de până acum, este aceea că, dacă e vorba de o educare în munca aceasta a echipelor studențești, această educare nu poate fi decât îndoită: a satului de către echipă, dar mai ales a echipei de către sat“ (H. H. Stahl, 1939: 102-103).

Practica echipierilor la sat se încadrează în ceea ce se cheamă *educația populară*, curent de lungă tradiție în schimbarea participativă a comunităților (Castelloe, 2005). Stahl era la curent cu practicile comunitare participative promovate de Jane Adams (H. H. Stahl, 1939: 95-96). Nu rezultă din textele sale dacă era la curent și cu abordările lui Lindeman de la Columbia University, din anii '20, referitoare la rolul propriei experiențe în începerea învățării pentru adulți (Lindeman, 1926). Stilul democratic-participativ pe care echipierii îl practică în acțiunile culturale de ridicare a satului era pe linie de continuitate cu metodele de câștigare a încrederii sătenilor în cercetările monografice. Încă din 1934 Stahl formulase deja, pe bază de experiență de teren, regulile de *câștigare a încrederii satului* (H. H. Stahl, 1934: 113-114).

Neîncrederea cu care au fost primiți echipierii în sate pare să fi fost regula și nu primirea lor entuziastă ca „mesageri ai Regelui“:

„După toate rapoartele, care se pot găsi la Fundație, reiese că aceste echipe au fost întâmpinate de săteni cu o neîncredere, care mergea uneori până la dușmănie. Prezența unui atât de mare grup de studenți în mijlocul satului este un fapt neobișnuit. Afirmarea lor că au venit doar cu gândul de a căuta să facă din răspuțeri tot binele pe care-1 vor putea, ca să-și țină cuvântul dat Regelui Țării când Acesta le spusese „Duceți în sate o parte din sufletul și din

dragostea Mea“, părea de domeniul, dacă nu al basmelor, cel puțin al unor intenții ascunse care nu îndrăzneau să se dea pe față. Uneori nu numai sătenii, ci și intelectualii satelor au arătat aceeași neîncredere“ (H. H. Stahl, 1939: 97-98).

Satele au fost câștigate, acolo unde s-a întâmplat acest lucru, nu prin invocarea lui Vodă Carol ci prin probele de utilitate socială pe care echipierii le-au dat, prin ceea ce au făcut util satului și prin modul în care au știut să discute cu oamenii. Formele de dialog, de cunoaștere a opiniilor despre problemele locale au fost diverse, de la simple discuții cu autoritățile, intelectualii și sătenii obișnuiți până la organizarea unor șezători (H. H. Stahl, 1981: 336-341). În cadrul lor se organizau coruri, teatru popular, lecturi, dar și discuții care mergeau până la stabilirea programului de lucru al echipei (H. H. Stahl, 1939: 90).

Metoda de lucru ideală în acțiunea culturală la sate este excelent descrisă prin metafora *pescarului de oameni*, a echipierului care ajunge să lege o mulțime eterogenă – prin vorbă și faptă proprie, prin sinceritate, dialog, laudă și exemplu – în rețeaua unei comunități care pornește la propria ei salvare de sărăcie, la ridicarea spre o stare socială mai bună (H. H. Stahl, 1939: 148-151).

Cercetarea socială

Fundamentarea programelor de ridicare a satelor era concepută, în primii ani de experimentare cu echipele culturale studentești, prin monografiile locale. În recomandările pentru echipieri se mergea încă, în 1936, spre exemplu, la nivelul *Curierului Echipelor* din 2 august, pe ideea unei monografii complete sub aspectul capitolelor de abordat, dar de dimensiuni reduse, de aproximativ 50 de pagini (H. H. Stahl, 1939: 161-162). Schimbarea majoră este introdusă în 1938 de către Anton Golopenția prin abordările regionale sau zonale și prin monografiile sumare care stau la baza cercetărilor care au dus la culegerea datelor cu 55 de echipe studentești din 60 de sate (A. Golopenția, Georgescu, DC, 1941). Monografiile sumare nu interesau în sine, ci ca modalitate subsumată cercetării regionale.

Schimbările promovate de Golopenția în practica metodologică susținută de Gusti sunt departe de a fi conjuncturale sau nepregătite teoretic. Toată mișcarea inovativă a lui Golopenția de după 1936 își are fundamentul în concluziile la care ajunsese în elaborarea tezei sale de doctorat *Informarea conducerii statului și sociologia tradițională* realizată sub coordonarea lui Hans Freyer (A. Golopenția, 2002). Informațiile transmise administrației prin cercetarea socială „trebuie să se refere doar la lucrurile esențiale” iar acestea „să fie utile din punct de vedere practic” (A. Golopenția, 2002: 30). Monografiile sumare, anchetele, cercetările regionale și tipologiile pe care le propune și adoptă Golopenția sunt exact instrumentele care pot duce la identificarea esențialului. În locul reperelor gustiene – patru cadre și patru manifestări sociale – este pusă în evidență necesitatea de a da administrației informații despre populație, economie, structură socială și concepțiile populației (A. Golopenția, 2002: 29).

„Profesorul (Gusti, nn. DS) îi atribuie monografiei o misiune de organ de informare a conducerii politice, dar cercetările noastre se ocupă cu deosebire de problemele folclorice ale unor sate. Eu știu lua în serios gândul cu misiunea de informare a conducerii politice. *Nu trebuie să ne mâlim în faptele individuale* (monografia pe cât se poate a tuturor satelor); *trebuie să știm cumpăni culegerea particularului cu generalizarea*, să privim în față problemele acute ale satului (sociale, economice, sanitare, reprezentările despre stat, politica, economie etc.), să ne ocupăm nu mai puțin de *orașele României* (de muncitori și mahalagii, de burghezia conducătoare), să știm informa asupra *țărilor vecine și despre marile puteri*. Abia în cazul acesta suntem un organ de informare al nației.” (A. Golopenția, 1999: 204, sublinieri DS).

Textul de scrisoare de mai sus, către Ștefania Cristescu, este, evident, unul fundamental pentru relevarea noii concepții a lui Anton Golopenția, așa cum remarca și Sanda Golopenția în adnotările la primul volum de Opere Complete (A. Golopenția, Golopenția, S., 2002: 604). Ceea ce propune și, parțial înfăptuiește – atât cât l-a lăsat mediul în care și-a dus agitata, scurtă existență – este o depășire de paradigmă metodologică în spațiul național românesc.

În locul monografiei supraîncărcate cu detalii neintegrabile propune un set de metode care să ducă la generalizări și la identificarea unităților sociale relevante pentru nivelul de manifestare a diferitelor probleme sociale. Cercetarea comparativă, atât de necesară și teoretic și pragmatic, devenea posibilă prin recursul la statistică, anchete, tipologii, teorii și cunoaștere comunitar-regională. Nu este însă, numai o schimbare de metodologie, ci și de grilă de selecție a temelor de cercetare de la sat la sat și oraș, de la accentul pe stare la interesul pentru procese sociale (modernizare, orășenizare) și prin specificarea unor probleme sociale majore precum cele asociate mortalității infantile, igienei, alimentației, analfabetismul, proprietății (Anton Golopenția, 1938).

Între voluntariat și obligativitate

Paradoxul obligativității în dezvoltarea comunitară

Legea Serviciului Social, aplicată numai pentru un an de zile în România, între octombrie 1938 și octombrie 1939, când a fost nu abrogată ci „suspendată“, reprezintă unul dintre experimentele sociale contradictorii ale perioadei interbelice. Paradoxul legii rezidă în faptul că vizează ridicarea satului, în spiritul voluntariatului practicat de echipele regale studentești dar și cu prevederi în termeni de obligativitate. Căminul cultural, principala structură democratică a comunității, amplu experimentată în perioada echipelor regale studentești, continuă să primească o mare atenție în lege (capitolul IV, articolele 8-15), dar este plasat într-un context de obligativitate a serviciului social (capitolul III, articolele 5-7) („Lege pentru înființarea Serviciului Social“, 1938).

După suspendarea legii, Gusti afirmă în cadrul unei comunicări la Academia Română, pe data de 9 mai 1941, că Legea Serviciului Social a fost exemplar fundamentată prin experimentare, evaluare și discuție publică înainte de a fi adoptată:

„... se impun câteva lămuriri asupra Legii Serviciului Social. Ar fi de dorit ca orice lege să fie alcătuită după normele ce au stat la baza Legii Serviciului Social. Niciun articol nu a pătruns în această lege mai înainte ca el să nu fi fost pus în practică și valorificat pe

teren, în tot felul de forme, până s-a ajuns la cea din urmă, cea mai potrivită, și care a intrat în text.“ (D Gusti, 1942: 369).

Dincolo de amprente puse de context pe discursul gustian asupra Serviciului Social, datele disponibile argumentează convingător că această nouă instituție a fost puternic legată de experiențele anterioare ale întregului program Gusti de reformă socială în România. În conferința sa din 1941 de la Academia Română Gusti asocia pe bună dreptate perioada sa de ministeriat la instrucție (1932-1933) cu cea în care a fost președinte ale Serviciului Social. Principii de acțiune culturală la sate formulate pe când era ministru al educației, în 1932, ajung să fie transpuse în literă de lege în 1938. Rezultă din cele spuse anterior că Legea Serviciului Social a fost inițiată de Gusti și acceptată de Carol? Sau, cum spunea Ecaterina Oprescu, una dintre participantele la Școala pregătitoare de comandante de Serviciu Social, „Regele a avut un rol pentru că a fost de acord cu inițiativa lui Gusti“ (Rostás, 2009: 256)?

De unde vine obligativitatea? Deși, într-adevăr, Legea Serviciului Social avea o amplă fundamentare în experimentul echipelor regale studențești, articolele referitoare la obligativitatea de „cel mult un an“ a tinerilor absolvenți de studii universitare de a lucra la sate, înainte de angajarea efectivă în profesie, nu fusese testată nicicum. Dimpotrivă, cei peste 2.500 de echipieri din perioada 1934-1938 ajunseseră la sat pe bază de voluntariat. De aici au rezultat, în bună măsură, și împlinirile sociale de excepție ale muncii lor: peste 340 mii consultații medicale, 66 cooperative înființate, peste 400 clădiri de interes public, peste 200 mii metri drumuri noi etc. (D Gusti, 1942: 371).

Cum s-a ajuns de la o practică de dezvoltare comunitară exemplară, de tip participativ-democratic, în perioada echipelor studențești, la o lege care se dorea tot în spiritul anilor 1934-1938 dar avea prevederi de obligativitate? Lista de condiționări este lungă: regele Carol al II-lea și presiunea lui pentru „carlism“, lupta politică de a reduce aderența tineretului la mișcarea legionară, aspirația/orgoliul lui Gusti de a extinde rapid, la scară națională, o schemă proprie de cercetare-acțiune deși aceasta era încă în fază de experimentare, ideologia colaboratorilor lui Gusti etc. Nu

avem toate elementele pentru a răspunde la întrebare. Cu ceea ce există în momentul de față ca date de cercetare disponibile poate fi avansată ipoteza că principalii factori care au lucrat, în interacțiune, și au contribuit la acest rezultat au fost:

1. Strategia politică a lui Carol al II-lea de a contracara succesul mișcării legionare la tineri prin forme similare de organizare de tip „tabără” și formațiuni paramilitară plasate însă în context de mișcare socială a căminelor culturale⁴;
2. Dorința lui Gusti și a principalilor săi colaboratori de a generaliza cât mai repede extraordinara experiență a echipelor studențești la nivelul întregii țări, prin promovarea unor forme de obligativitate în participarea tineretului la proiect.
3. Contrareacția tehnocrației sociale și a unei părți semnificative a intelectualității la mediul de corupție și politicianism (Preda, 1939) la care contribuiseră din plin toți actorii publici semnificativi ai vremii (partide politice, camarilă regală, administrație coruptă etc.).
4. Ideologia de tip totalitar, impusă tot mai mult de Germania și Italia și legitimată și de Estul bolșevic, care favoriza statul totalitar, *coordonarea socială prin constrângere* etc.

O a doua ipoteză care pare să fie susținută de date afirmă că primii doi factori – lupta împotriva mișcării legionare și comuniste și aspirațiile de generalizare rapidă a experiențelor echipelor studențești au fost principalii factori care au favorizat accentul foarte puternic pe obligativitate în elaborarea serviciului social.

Prima formulare a ideii de obligativitate a muncii tineretului universitar în ridicarea satului apare la sfârșitul anului 1934, după primul an de teren al echipelor studențești, la Henri Stahl:

„Poate că nu ar fi lipsită de sens măsura de organizare internă a *universităților noastre care să ceară, în mod obligator, trecerea unei probe practice de muncă culturală, o dovedire a cunoștințelor cu-*

---

4. Mărturiile lui Constantin Marinescu în interviurile date lui Zoltán Rostás în 1987 și 1998 sunt edificatoare pentru modul în care practica de organizare și educare din Serviciul Social încerca să contracareze mișcarea legionară (Rostás, 2009: 128-197).

lese, printr-o muncă în sânul unei asemenea echipe trimese la sate. În lipsa acesteia, o întinsă propagandă, prin toate mijloacele cu putință, trebuie începută, pentru ca *de buna lor voie* studenții să se apuce de această muncă și, la nevoie, *din inițiativa lor*, să se organizeze în vederea ei.“ (H. Stahl, 1935, sublinierile mele în italice DS).

Nu era, încă, vorba de o obligativitate prin lege la nivel național, ci de convingerea universităților să ceară o probă obligatorie de muncă a studenților într-o echipă trimisă la sate. În lipsa unei decizii de acest gen a universităților, alternativele propuse de Stahl vizau „o întinsă propagandă.... pentru ca *de buna lor voie* studenții să se apuce de această muncă“. În plus, ar fi fost utile, spunea el, mai multe seminarii practice în universități, pe parcursul studiilor. Stahl va rămâne credincios acestui punct de vedere de generalizare a experienței de ridicare culturală a satelor prin voluntariat. Constantin Marinescu explica, în interviul dat lui Zoltan Rostás în 1998, de ce a fost desființat Serviciul:

„Argumentul suprem a fost ăsta cu cheltuielile și, al doilea, care ne-a durut foarte mult, nici între conducătorii noștri nu a fost unitate deplină. Bunăoară profesorul Stahl — citește-i studiile lui din *Viitorul Social* și din studiile... Profesorul Stahl considera că Legea Serviciului Social e utopie și că nu erau coapte toate condițiile pentru a trece la această organizare pe toată țara. Stahl spunea. Păi, dacă Stahl...“ (Rostás, 2009: 165). Și pentru ca lucrurile să fie foarte clare, Zoltan Rostás, insistă în interviu și comentează: „Dar atunci, în '39 n-o spunea.“

Răspunsul lui Constantin Marinescu, martor pe deplin avizat, este edificator: „O cam spunea. O cam spunea, da' așa, ici-colo.“ (Rostás, 2009: 163).

În octombrie 1935, Anton Golopenția reia ideea generalizării experienței echipelor studențești într-o scrisoare către Gusti. Ca și la Stahl era subliniată importanța extinderii treptate a activității echipelor regale. Ideea de obligativitate a participării este formulată dar la modul condițional (atunci când vor „exista posibilități de lucru suficiente“) și numai pentru „obținerea unui titlu academic“:

„Cred că această funcție (a educării tineretului - n.n., DS) e tot atât de importantă ca aceea de educație a poporului. Două lucruri ar trebui făcute în această privință: extinderea tratată a activității

Echipelor regale; generalizarea treptată a participării într-însele și obținerea obligativității participării într-o vară măcar la ele pentru obținerea unui titlu academic, odată ce vor exista *posibilități de punere în lucru suficiente*. Un atare plan ar fi desigur în linia intențiilor regale, el e și în nota dorințelor confuze ale tineretului. Aderenții Gărzii de Fier se recrutează în bună parte din băieți de inimă de la țară care vor să se devoteze unei cauze „naționale”; fără a face caz de lucru și fără a intra în luptă cu Garda, care-și are și ea rațiunile de a fi, cred că știu părerea Dv. și a băieților, dacă socotesc că ar fi mai bine pentru clădirea României viitoare dacă tineretul ar trece pe mâna noastră până la terminarea studiilor“ (S. Golopenția, 2012: scrisoarea 36 din 10.10.1935) .

Gusti va prelua idei din această sugestie. De reținut că este menționată ca existând deja o „linie a intențiilor regale“ pe temă. Apare și ipoteza că un astfel de proiect ar fi „în nota dorințelor confuze ale tineretului“. Greu de spus care tineret, care ar fi fost formula de organizare care să îi și mulțumească și să îi mobilizeze, în același timp. Se pare că nu mulți dintre cei mobilizați pentru primul an de Serviciu Social, în 1939, au fost încântați de tabere și regim relativ cazon de educare:

„Nici eu, nici colegele mele – povestește Ecaterina Oprescu în interviul dat lui Zoltan Rostás, peste ani – nu am fost nici bucuroși, nici supărați că trebuie să mergem o lună la țară. Era o obligație pe care dacă nu o îndeplineam, nu primeam diplomele de absolvenți. Dar nu îi vedeam rostul... Cât despre Gusti și Rege, Regele a avut un rol pentru că a fost de acord cu inițiativa lui Gusti. Gusti a fost un mare patriot, un mare iubitor de oameni, în special de țărani... și avea dreptate, pentru că țăranii trăiau atunci într-o mare mizerie“ (Rostás, 2009: 254-256).

Irina Pop (Sturza), o altă participant la cursurile pregătitoare pentru a deveni comandantă de echipă din 1939 declară, cam în aceeași notă, că ideea de Serviciu Social a fost receptată ca fatalitate, „dacă voiam să ne luăm diploma, trebuia să facem acest serviciu social“ (Rostás, 2009: 260). În plus, marșurile, cântecele și „toată rigiditatea asta nazistă, legionară“ (Rostás, 2009: 261-263) nu erau tocmai pe placul cursantelor.

Ideea de serviciu social obligatoriu, prin lege la nivel național, este formulată prima dată de către Gusti în încheierea comentariului său asupra experienței echipelor studențești din primii doi ani de activitate, 1934-1935:

„... se impune o măsură radicală. Aname: *introducerea serviciului social obligator*. Pentru a pregăti și grăbi marea muncă de construcție a satelor și, deci, a țării, din interes superior național, să se introducă, pe cale de Lege, obligativitatea serviciului la sate, pe termen de 3-6 luni, ca un stagiu indispensabil..“ (Dimitrie Gusti, 1936).

Modul în care Gusti formulează ideea de obligativitate pentru Serviciul Social va fi perceput cu oarecare neliniște sau chiar dezacord de către Golopenția. El va reacționa printr-o scrisoare transmisă lui Gusti în primăvara anului 1936:

„Randamentul însemnat al echipelor de acum se datorește și puținătății lor. Sunt grupuri de elită. Cred că nici chiar în cazul Serviciului Social nu va fi bine să se treacă peste un oarecare maximum de echipe (50-100), pentru ca acestea să aibă conducători buni și pregătiți din vreme. Restul de elemente ar trebui întrebuințat la lucrări tehnice rurale: diguri, construcții ... și ținut în tabere. Echipelor regale ar trebui să le fie păstrat caracterul de pepinieră de *administratori* ai țării în înțelesul plin al cuvântului. Nici introducerea Serv[iciului] Social obl[igatoriu] (nume foarte bine ales, nu rănește sensibilități democratice) n-ar trebui bruscată..“ (S. Golopenția, 2012: scrisoarea 42)

Semnează suspendarea Serviciului Social dar își „calcă pe inimă“. O focalizare pe motivațiile și contextul care au dus la suspendarea Legii Serviciului Social poate contribui la mai bună înțelegere a percepției modelului de dezvoltare comunitară promovat de aceasta în contextul vremii.

Constantin Argetoianu, prim-ministru în toamna anului 1939, pune suspendarea pe seama dificultăților financiare cauzate de costurile foarte mari ale menținerii sale în condițiile în care armata avea nevoie de bani. Serviciul Social, considera politicianul, era „marota lui Gusti, care costa prea multe milioane acum când tot banul trebuie să meargă la apărarea națională“ (Argetoianu și

Neagoe, 2003a: 175). Pare să fi fost, însă numai o fațetă a deciziei pentru că ulterior, în aceleași *Însemnări zilnice* reia tema și indică și iritarea administrației și a partidelor politice interzise, în raport cu noua instituție prea puternică și, posibil, de succes:

„Parcă s-ar fi luat din nou Plevna! Toată lumea e fericită! Primesc felicitări din toate părțile. Fostele partide, adică oamenii care se mai țin de ele consideră această hotărâre ca un adevărat act de destindere politică. Până și lorga a declarat că dacă mai săvârșesc un act sau două de acest fel toată lumea va fi cu mine! ... E o ușurare generală căci Gusti și ai lui au plictisit pe toți, de sus și până jos...Serviciul Social se amesteca în toate, stânjenea toate serviciile administrației.“ (Argetoianu și Neagoe, 2003a: 186-187).

În 1937, același Argetoianu recunoștea, însă că „Echipele culturale trimise în câteva sate, în fiecare an, nu pot face rău nimănui, si poate chiar că fac mult bine...“ (Argetoianu și Neagoe, 1999: 134). În plus, în chimia sentimentelor sale intra și disprețul: „socotesc sociologia ca cel mai mare moft...“ (Argetoianu și Neagoe, 2003b: 105). Din tot acest amalgam de sentimente și prejudecăți nu putea rezulta decât știuta reacție de suspendare a Serviciului Social.

Carol al II-lea, deși în poziție de maximă putere în stat, în plină dictatură regală, cedează (de ce?) la presiunile reprezentate prin Argetoianu și acceptă suspendarea. (Bizară situația în care regele-dictator cedează, *cu lacrimi în ochi*, la cerințele primului ministru!) În varianta regală (Carol al II-lea, 2003) legea fusese „defectuoasă“ și Gusti a avut „o prea mare dorință să facă bine“. Nu știm ce accepție dădea regele nici pentru „defectuos“ nici pentru excesul dorinței de a face bine, la Gusti - probabil că înțelesurile erau cele care veneau dinspre „Camarilă“. Contextul era însă hotărâtor definit și de „infiltrațiuni gardiste“ :

Marți 3 octombrie. „Din nou au început atacurile împotriva Serviciului Social, de astă dată serioase, bazate pe infiltrațiuni gardiste.“ (241).

Miercuri, 11 octombrie 1939: „...astăzi mi-am călcat oribil pe inimă înaintând lui Argetoianu cererea de suspendare a Serviciului Social. Legea o fi fost defectuoasă, dar opera în sine a fost cât se poate de frumoasă și am crezut cu toată puterea într-însa“ (244-245).

Vineri, 13 octombrie 1939: „... se pune în aplicare suspendarea Serviciului Social. Ceea ce visasem, ceea ce fusese un ideal pe care-l întrezăream în vremuri de bejenie, a fost îndepărtat din cauza unor nemulțumiri pe cari eu continui a le considera ca fictive și care, desigur, au fost pricinuite de o prea mare dorință a lui Gusti să facă bine; l-am frânat cat am putut, dar tot mi-a scăpat printre degete“ (245-246).

Cei doi actori-martori ai suprimării Serviciului Social, Carol al II-lea și Argetoianu, indică, la modul convingător, faptul că decizia a fost luată nu numai din considerente economice. În plan politic Carol simțea că a pierdut lupta cu legionarii în câmpul de confruntare al educării tineretului. La rândul său, Argetoianu indică presiuni pentru desființarea Serviciului Social venite din partea celor rămași loiali partidelor politice dar și ale administrației. Nu era vorba, deci, numai de *infiltrațiuni gardiste* invocate de Carol și de *costurile enorme* (recunoscute ca atare și de Octavian Neamțu și de Constantin Marinescu – Rostás, 1999: 145). Gusti și toată structura pusă în funcțiune prin Serviciul Social era receptat ca un pericol și de administrația publică și de oamenii partidelor politice desființate în perioada dictaturii regale. Serviciul Social era perceput ca fiind una dintre structurile majore cu care Carol intenționa să lupte împotriva politicianismului dar și cu administrația coruptă și ineficientă. Fondurile considerabile necesare Serviciului Social afectau nu numai rezervele pentru armată ci și pe cele pentru administrație.

În plus, există mărturii ale participanților la experiment (Rostás, 2009) care indică o iritare a tineretului la ideea de obligativitate. Gusti nu pare să fi perceput faptul că a mai adăuga o constrângere la cele multiple, promovate în condiții de dictatură, nu putea duce decât la reacții adverse din parte tinerilor dar și a celor care îi susțineau pe aceștia.

Concluzii și discuții

Experimentul echipelor regale studențești din perioada 1934-1938 a fost unul parțial reușit. Reușita rezidă, în primul rând, în *consecințele* pe care le-a avut în cele peste 100 de sate în care au ajuns

să lucreze cei peste 2.500 echipieri (D Gusti, 1942). În al doilea rând, experimentul a dus la cristalizarea unui *model de dezvoltare comunitară* cu puternice note de pionierat și modernitate. În al treilea rând, prin consecințe și modelul pe care l-a generat, experimentul a ajuns la stadiul de *mișcare socială* amplă, cu excelentă recunoaștere în spațiul românesc. Acțiunea culturală a Fundației Culturale Regale a fost a treia mare mișcare socială de „ridicare a satului“ în prima parte a secolului trecut în România. Prima este cea haretistă, de început de secol, bazată pe cercuri culturale, școlile de adulți, șezătorile sătești, grădinile școlare, bănci populare, asocieri cooperatiste, apostolat social (Haret, 2009: 196-413). Cea de-a doua mișcare a fost inițiată în anii '20 de către ministrul liberal al Educației, Constantin Angelescu. Cercurile școlare pe care acțiunile sale le-au susținut au fost veritabile asociații comunitare care au reușit, pe bază de voluntariat, să pună în operă o amplă acțiune socială de construire a școlilor în mediul rural (H. H. Stahl, 1939: 60; Livezeanu, 1998: 47-63).

Modelul de dezvoltare comunitară promovat de mișcarea căminelor culturale prin echipele studențești are nu numai valoare de pionierat în context românesc dar și elemente de *validitate actuală* pentru bunele practici în dezvoltarea comunitară. Elementele centrale ale acestui model au fost a) metoda dialogului în mobilizarea localnicilor, b) fundamentarea științifică a acțiunilor comunitare prin abordări local-regionale, c) adoptarea căminului cultural ca principală asociație voluntară pentru promovarea schimbării și d) puternica profesionalizare a rolurilor în dezvoltare comunitară prin școli, prin manuale, îndrumătoare, regulamente. Toate acestea componente ale modelului au fost subsumate ideii de „ridicare a satului prin el însuși“. Conjugarea pragmatică a sătenilor, intelectualiilor satului, a fiilor satului și a echipierilor veniți din spațiul universitar prin formula căminului cultural indică adoptarea unei formule moderne de dezvoltare comunitară, cunoscută mai târziu sub numele de developmentalism (Midgley, Livermore și Weil, 2005).

Modelul de intervenție socială centrat pe ideea de cămin cultural nu are încă un competitor pe măsură în dezvoltarea comunitară din România. Gradul de profesionalizare pe care îl au

practicile de intervenție socială adoptate de către echipele studențești era extrem de bine structurat prin ghiduri, îndrumătoare, lămuriri etc. Deși vechi, instrumentele respective sunt pe deplin comparabile ca eficiență cu cele folosite astăzi în România în instituții de inspirație Banca Mondială, precum Fondul Român de Dezvoltare Socială (D. Sandu, coord., 2007).

Cu toate acestea, mișcarea căminelor culturale susținută de echipele studențești a eșuat în momentul în care a încercat să se transforme în instituție stabilă de dezvoltare comunitară prin Legea Serviciului Social. Eșuarea nu se traduce numai în suspendarea din octombrie 1939, ci și în adoptarea obligativității serviciului social pentru absolvenții de studii superioare prin lege. Serviciul a fost supradimensionat prin generalizare și obligativitate la nivel național. Asupra necesității de generalizare a experiențelor echipelor studențești exista un consens la nivelul conducerii tehnice a Fundației Culturale Regale (Stahl 1935, Golopenția 2012, Gusti 1936, Neamțu 1939). Viteza și modul în care urma să fie făcută generalizarea au fost diferit concepute în cadrul echipei. Stahl și Golopenția erau pentru o generalizare treptată, cu adoptarea obligativității serviciului social pentru tineret la modul condiționat. Stahl plasa centrul de decizie pentru obligativitate la nivelul universităților. Pentru Golopenția obligativitatea Serviciului Social urma să fie satisfăcută „într-o vară măcar“, dar atunci când vor exista posibilități suficiente. Mai mult, conștient de riscurile masificării programului revine cu încă o scrisoare la Gusti și îi sugerează limitarea numărului de echipe chiar pentru Serviciul Social, la 50-100. Propunerea de obligativitate necondiționată este formulată pentru prima dată de Gusti în 1936. În decizia finală, pentru textul legii, un rol esențial au avut Gusti și Regele Carol al II-lea. Încă nu știm cum a arătat propunerea de proiect de lege elaborată în primă formă de către Stahl și Neamțu la Buzău (H. H. Stahl, 1981: 391) și cine a făcut modificări pe parcurs în proiect. Carol al II-lea care era foarte legat de proiect prin ideea să de a rămâne în istorie ca rege al culturii românești face, în însemnările sale zilnice, o trimitere la Gusti care ar fi exagerat prin lege și „ar fi dorit să facă prea mult bine“. Cum ideea de obligativitate era

formulată de acesta din urmă încă din 1936 rezultă că este posibil ca susținerea lui Gusti pe linia respectivă să fi fost esențială. Indiferent de cine a fost, însă, principalul susținător al ideii de generalizare a Serviciului prin obligativitate, opțiunea a fost neinspirată. Convertirea unei mișcări sociale de succes, întemeiată pe voluntariat, în normă obligatorie pentru tineri, dar și pentru o mulțime de instituții ale administrației era o premisă majoră de subminare a viabilității și legitimității legii. Procedeu seamănă izbitor, neplăcut, cu tentativa din perioada comunistă de a aplica obligatoriu o lege (20/1971) a contribuției în muncă și bani la realizarea unor lucrări „de interes obștesc”⁵.

Nucleul uman de maxim impact și dinamism al mișcării sociale a căminelor culturale a fost constituit din Anton Golopenția, Dimitrie Gusti, Octavian Neamțu și Henri Stahl. În pofida unor raporturi puternic asimetrice în interiorul grupului și a unor tensiuni, dinamica de grup a fost una pozitivă, capabilă să susțină mișcarea socială. *Gusti a rămas arhitectul și mentorul grupului și al mișcării sociale. Stahl s-a impus ca om de teren capabil să codifice reguli de bună practică în dialogul social pentru ridicarea satului. Golopenția a fost principalul creator de noi metode de cercetare socială în cadrul mișcării, prin extensiile în direcția anchetelor, abordărilor comunitar-regionale, eliberării metodei monografice de „zgomotul” care o făcea să fie de utilitate redusă și în plan de sociologie aplicată și în cel de cercetare fundamentală. Octavian Neamțu și-a continuat munca de excelent organizator a echipelor și al Fundației. Stahl și Golopenția au fost liderii din Fundație cu cea mai consistentă contribuție în profesionalizarea demersului de intervenție socială.*

Ideologia dominantă a mișcării căminelor culturale a fost una de *responsabilitate socială și pragmatism*. Fără excepție, liderii mișcării de dezvoltare comunitară au fost motivați de „ridicarea satului prin el însuși” sau ceea ce se cheamă astăzi dezvoltare locală participativă. Pragmatismul se vede din plin în apelarea la actori

---

5. Legea nr. 20 din 16 februarie 1971 a organizării contribuției bănești si in munca pentru efectuarea unor lucrări de interes obștesc, în *Buletinul Oficial* nr. 155 din 16 decembrie 1971.

sociali foarte diferiți pentru dezvoltarea satului. Cei endogeni, reprezentați prin căminul cultural, rămân esențiali, indiferent de etapă. Au fost ei „carliști“ prin această orientare? Carol a asigurat sau favorizat finanțarea echipelor studentești și ale Serviciului Social și a avut ca linie proprie de politică în domeniul culturii și ridicarea culturală a satului. Este un fapt că și gustiștii și Carol au vizat, cu mijloace diferite, promovarea unei noi culturi rurale care să ducă la reducerea decalajului dintre sat și oraș. Nimeni nu avea și nu putea să aibă, însă, monopolul acestei orientări de valoare. Pe aceeași direcție se plasează și acțiunile lui Constantin Angelescu. Concoranța de orientare pro-sat a favorizat cooperarea dintre Carol și echipa Gusti. Modelul tehnic de acțiune din perioada echipelor studentești este puternic elaborat și poartă clar marca experimentului Fundației Regale. În lucrările doctrinare și de metodologie nici Gusti și nici Stahl sau Golopenția nu au apelat la argumente ideologice pentru a putea fi etichetați ca fiind carliști. Adoptarea limbajului pro-carlist în publicații de popularizare a fost extrem de inegală între membrii conducerii de la Fundație, cu frecvențe ridicate la Octavian Neamțu, medii la Gusti, rare la Stahl și absente, practic, la Golopenția⁶. Nici măcar suspiciunea că echipele studentești au reușit la sate pentru că vorbeau în numele lui Carol al II-lea nu poate fi susținută. Există suficient de multe mărturii pentru a argumenta că echipierii au pătruns în sate nu cu sloganuri carliste ci cu dialog, vorbă bună și, mai ales, cu expertiză și exemple de acțiuni necesare satului (H. Stahl, 1935; Rostás, 2009).

La peste 70 de ani de la încheierea forțată a mișcării sociale a căminelor culturale ar fi de cercetat sistematic ce a mai rămas în infrastructura și memoria colectivă a celor peste 100 de sate în

---

6. Stilul de redactare pe care Golopenția îl folosește în cele cinci articole publicate în *Curierul Serviciului Social (Plășile model, Pentru cine lucrăm, Monografia sumară a satului, Plășile în care lucrăm, Ce avem de făcut în cele zece plăși – A. Golopenția, S. Golopenția 2002)* este de tip metodologic și nu are de a face nicidecum cu limbajul propagandistic, pro-carlist. Aceeași este situația și cu îndreptarul pe care l-a scris pentru *instrucția sociologică în școlile de pregătire a tineretului în Serviciul Social (A. Golopenția, S. Golopenția 2002)* sau în conferințele ținute la radio.

care au ajuns echipele Fundației Regale. Concentrarea a fost mai mult pe cele șapte sate prinse în cercetarea monografică a Școlii Gusti. Satele care au trăit experiența echipelor studentești, însă, au fost ignorate de sociologi, pe nedrept. Ce mai este cu căminul cultural de la Stănești (arăta bine, pe internet, la ultima vizită pe care am putut să i-o fac), cu experiențele de la Leșu, Șanț, Dioști, Beregsăul Mare, Dodești, Nucșoara, Drăguț, Runcu etc.?⁷

Așa am putea înțelege mai bine care a fost dimensiunea mișcării sociale a căminelor culturale, experiment exemplar al perioadei interbelice românești. Chiar din avatarurile Legii Serviciului Social încă se mai poate învăța.

Referințe bibliografice

- Argetoianu, C. și Neagoe, S. (1999). *Însemnări zilnice*. Vol. II. Editor: Editura Machiavelli.
- Argetoianu, C. și Neagoe, S. (2003a). *Însemnări zilnice*. Vol VII: Editura Machiavelli.
- Argetoianu, C. și Neagoe, S. (2003b). *Însemnări zilnice*. Vol. VI. Carol al II-lea. (2003). *Însemnări zilnice* (Vol. II). București: Scripta.
- Castelloe, P., Gamble, D. (2005). Participatory methods in community practice. In M. Weil (Ed.), *The handbook of community practice* (pp. 261-273). London: Sage Pub. Inc.
- Chesnais, J.C. (1986). La transition démographique: étapes, formes, implications économiques. Etude de séries temporelles (1720-1984) relatives à 67 pays. *Population (French Edition)*, 41(6), 1059-1070.
- Dima, A. (1939). Expunerea programatică a dlui Ministru D. Gusti, Președintele Serviciului Social. *Transilvania*, 70(1), 3-5.
- Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed*. (2000). New York: Continuum.
- Golopenția, A. (1938). Cercetările monografice ale echipelor regale studentești I. *Sociologie Românească*, III (7-9), 418-419.

---

7. Vezi lista lor completă în *Curierul Echipelor Studentești* din 5 martie 1938, an IV, nr. 3.

Golopenția, A. (1999). *Ceasul misiunilor reale: scrisori către Petru Comarnescu, Ștefania Cristescu (Golopenția), Dimitrie Gusti, Sabin Manuilă, Iacob Mihăilă, HH Stahl și Tudor Vianu*: Editura Fundației Culturale Române.

Golopenția, A. (2002). Informarea conducerii statului și sociologia tradițională (1936). În A. Golopenția, Golopenția, S. (Ed.), *Opere complete. Vol. I. Sociologie* (pp. 3-67). București: Editura Enciclopedică.

Golopenția, A. (2012). *Rapsodia Epistolară. Volumul III*. București: Editura Enciclopedică.

Golopenția, A., Georgescu, DC. (1941). *60 sate românești: cercetate de echipele studențești în vara 1938: anchetă sociologică*: Institutul de Științe Sociale al României.

Golopenția, A. și Golopenția, S. (2001). *Ultima carte: text integral al declarațiilor în anchetă ale lui Anton Golopenția aflate în Arhivele SRI*: Editura Enciclopedică.

Golopenția, A., Golopenția, S. (2002). *Opere complete. Vol I: Sociologie (Vol. 1)*: Editura Enciclopedică.

Golopenția, S. (2002). Cronologie. În A. Golopenția, Golopenția, S (Ed.), *Opere complete. Vol. I. Sociologie*. București: Editura Enciclopedică.

Golopenția, S. (2012). Introducere (în) Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară III*. București: Editura Enciclopedică.

Gusti, D. (1936). Învățăminte și perspective din munca echipelor studențești. *Sociologie Românească*, I(2), 1-5.

Gusti, D. (1942). Știința și pedagogia națiunii. *Sociologie Românească*, IV (7-12), 359-373.

Gusti, D. (1970). *Opere III. Texte stabilite, comentarii, note de Ovidiu Bădina*: Editura Academiei.

Haret, S. (2009). *Operele lui Spiru Haret*. Oficiale. Ediție îngrijită și note de Constantin Schifirneț (2009 ed., Vol. II). București: Comunicarea.ro.

INS. (2006). *Anuarul demografic al României*. Editor: Institutul National de Statistica.

Lege pentru înființarea Servicului Social (1938). *Transilvania (Buletin de tehnică a culturii)*, 5-6, 69 (5-6), 257-263.

Lindeman, E. (1926). *The meaning of adult education*. New York: New Republic. *Nottingham Andragogy Group (1983) Towards a*

developmental theory of andragogy. University of Nottingham: Nottingham.

Livezeanu, I. (1998). *Cultură și naționalism în România Mare, 1918-1930* (V. Russo, Trans.): Humanitas.

Midgley, J., Livermore, M. și Weil, M. (2005). Development theory and community practice. În M. Weil (Ed.), *The handbook of community practice* (pp. 153-168). London: Sage Publications.

Murgescu, B. (2010). *România și Europa: acumularea decalajelor economice: 1500 -2010*: Polirom.

Neamțu, O. (1939). *Țară Nouă: Fundația Culturală Regală „Principele Carol“*.

Preda, G. (1939). Împrejurări ce au condiționat apariția Legii Serviciului Social. *Transilvania*, 70(1), 10-20.

Rostás, Z. (2000). *Monografia ca utopie: interviuri cu Henri H. Stahl (1985-1987)*: Paideia.

Rostás, Z. (2005). *Atelierul gustian: o abordare organizațională*: Tritonic.

Rostás, Z. (2009). *Strada Latină nr. 8. Monografiști și echipieri gustieni la Fundația Regală Principele Carol, București, Editura Curtea Veche, 2009, 383 p.* București: Curtea Veche.

Sandu, D. (2005). *Dezvoltare comunitara*. Iași: Polirom.

Sandu, D., coord. (2007). *Practica dezvoltării comunitare*. Iași: Polirom.

Stahl, H. (1935). Experiența echipelor regale studentești. *Revista Fundațiilor Regale* (1 ianuarie).

Stahl, H. H. (1934). *Tehnica monografiei sociologice* (Vol. 2): Editura Institutului Social Român.

Stahl, H. H. (1939). *Pentru sat*: Fundația Culturală Regală „Principele Carol“.

Stahl, H. H. (1981). *Amintiri și gânduri: din vechea școală a „monografiilor sociologice“*: Minerva.

Weil, M. și Reisch, M. (2005). *Handbook of community practice*: Sage Publications, Inc.